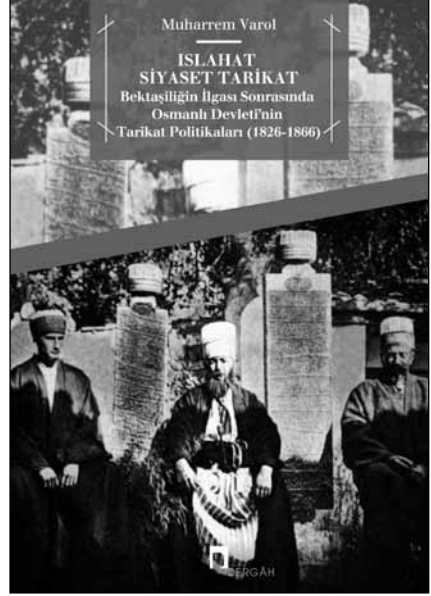

**Muharrem Varol, *Islahat Siyaset Tarikat:*
Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin
Tarikat Politikaları (1826-1866), İstanbul:
*Dergâh Yay., 2013, 488 s.***

Fatma Sena YÖNLÜER*

Eser, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Muharrem Varol'un 2011 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakın Çağ Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Zekeriya Kurşun danışmanlığında hazırlamış olduğu doktora tezinin kitaplaşmış halidir. Eserin iç kapağında kitabın adına "Yanya, Selanik, Edirne Tatbikatı" eklemesi yapılmıştır.

1826 yılında Bektaşiliğin ilgasından 1866 yılında Meclis-i Meşâyih'in kurulmasına kadarki kırk yıllık sürede Osmanlı Devleti'nin tarikatlara yönelik politikalarını inceleyen eser, "Önsöz", "Giriş", dört bölüm, "Sonuç", "Ekler", "Bibliyografya" ve "Dizin" kısımlarından oluşur. Müellif, "Önsöz"de eseri genel olarak tanıtmış, çalışmanın amacı, neden yapıldığı, hangi boşluğu doldurduğu, kapsamı, çalışmada takip edilen metod, eserin bölümleri ve kaynakları hakkında bilgi vermiştir. Burada çalışmanın amacı "Osmanlı Devleti'nin reform çağında tarikatlara yönelik siyasetini incelemek" (s. 7) olarak belirtilir. Nitekim çalışma incelendiğinde bu amaca ulaşıldığı, kitabın isminin okuyucuda uyandırdığı beklentinin de karşılandığı görülür. Yalnız okuyucunun en başta dikkat etmesi ve kendini hazırlaması gereken önemli

* Arş. Gör., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (senayonluer@gmail.com)

nokta, eserin isminde geçen tarikat kelimesi ve kapağındaki hazire önünde duran Bektâşî şeyh ve dervişlerini görerek, mânevî bir anlatı beklentisine kapılmaması gerektiğidir. Zaten müellif de eserin hemen ilk sayfasında bu duruma dikkat çekerek, çalışmasında olabildiğince tarih disiplinine ait metodolojinin kullanıldığını, ruhânî yönü ağır basan tarikatların burada daha ziyade maddî ilişkilerine bakılarak devletle aralarında etkileşimin değerlendirilmeye çalışıldığını, Osmanlı Devleti'ne ait resmî evrağın çalışmanın çerçevesini çizen ana unsur olduğunu, dilin de bu doğrultuda şekillendiğini belirtir. Çalışmada devlet-tekke ilişkisi müellifin belirttiği üzere daha ziyade devlet açısından ele alınırken, zaman zaman iki taraflı değerlendirme gayretinin de elden bırakılmadığı ve böylece daha etkin bir okuma yapıldığı görülür.

Yazar çalışmasının hangi ihtiyaçtan doğduğunu anlatırken, mevcut çalışmalarının eksikliklerine işaret ederek, uzun dönemler ve genel olarak imparatorluğun tamamının incelenmeye çalışılmasının sorunlar doğurduğunu, bazı çalışmalarda ise arşiv kaynaklarının çok sınırlı alanda kullanıldığını belirtir. Elimizdeki bu eserde ise müellifin birincil kaynakları yani arşiv vesikalarını temel aldığı görülmektedir. Eserin alana önemli bir katkısı da varlığı bilinen ancak bugüne kadar bulunamamış olan Meclis-i Meşâyih'in ilk nizamnâmesinin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tesbit edilerek gün yüzüne çıkarılmış olmasıdır.

“Giriş” bölümünde müellif; tasavvuf tarihi araştırmalarının problemlerine detaylı şekilde değinerek, bu çalışmalarda tarihsel metodolojinin eksikliğine, menkabe ve tarihsel olay arasındaki kırılğan zemine vurgu yaparak menkabe kültürünün doğru bir yöntem perspektifinde kullanılması halinde faydalı olabileceğini belirtir. Analitik yaklaşım yerine savunmacı/apolojetik bir yaklaşım sergilenmesini eleştirir. Tasavvuf tarihi araştırmalarına ilahiyat câmiasının daha çok yöneldiğini ancak bu aşamada ilahiyat formasyonunun sosyal bilimler nosyonu ile desteklenmesinin hayati bir yönü olduğuna vurgu yapar ve Osmanlı arşivlerinin zengin imkânlarının bu disiplin içerisinde karşılaştırmalı şekilde kullanılmasının daha kıymetli çalışmaları doğuracağını savunur.

Eserin “Birinci Bölüm”ü, “Yeniçeri Yoldaşlığının Bedeli: Bektâşî Tekkelerinin İlgası” (s. 21-89) başlığını taşır. Osmanlı tarihinde Bektâşiliğin durumu, Yeniçeri Ocağıyla ilişkisi, ilgâsı, ilgâ sonrası Bektâşiliğin durumu, tarikata yönelik uygulanan politikanın sonuçları ve Hâlidilik ele alınır.

Yazar çalışmanın ilk bölümünü bu konuya ayırmasının gerekliliğini şöyle açıklar: “Bektâşîlik üzerinde yıkıcı bir darbe ile başlayan hareket zaman içerisinde bütün tarikatları etkisi altına alacak büyük bir düzenlemeye dönüşmüştür. Dolayısıyla bu süreci anlayabilmek için Osmanlı tarihinde Bektâşîliğin ve hususiyyle bu tarikatın ilgâ sürecinin iyi bilinmesi gerekmektedir.” (s. 23).

Bölüm içerisinde, Yeniçeri-Bektâşi ilişkisinin kesinliği vurgulanır ve bunu temellendiren örnek olaylar ve durumlar aktarılır. İlber Ortaylı ve Suraiya Faroqhi'nin eserlerinde¹ konuya dair bazı tereddütlerini dile getirdikleri, ancak bu araştırmada yer verilen örneklerin Bektâşîlik ve Yeniçerilik arasındaki organik ilişkiyi açıkça ortaya koyduğu ifade edilir. Devletin Bektâşîlere karşı tutumunda yeniçerilerin önemli bir faktör olduğu, tarikatın kaldırılmasının Yeniçeriliğe olan yakınlığından kaynaklandığı görüşü bu bölümde işlenen temel düşüncedir. Buna göre, Bektâşîliğin kaldırılması tamamen siyasî bir karar iken gereken meşrûiyetin sağlanabilmesi adına bu karar dinî bir çerçeveye oturtulmuş ve hâl-i hazırda tarikatın şerîata aykırı tavırlar benimsediği, Sünnî anlayışa muhalif görüşlere sahip olduğu gibi gerekçeler ileri sürülmüştür. Yazar, o dönemdeki Bektâşîlerin namaz kılmadıkları, oruç tutmadıkları, içki içtikleri ve âyinlerinde bazı taşkınlıklarda buldukları gibi ithamların tamamen siyasî olmayıp bunları destekleyecek tarihsel verilerin mevcut olduğunu da ifâde eder, ancak bütün Bektâşîleri aynı şekilde değerlendirmenin doğru olmadığını belirterek bunu nakzeden örneklerle de işaret eder.

Bu bölümde ayrıca, ‘Bektâşi Bakıyyelerinin İhtilal Teşebbüsü’ alt başlığında, yeni kurulan ordu içerisinde eski ocağı canlandırma amacını taşıyan Lüleci Bektâşi olayına yer verilmiş ve yazarın tesbitine göre bugüne kadar yapılan çalışmalarda bu olayın ele alınmamış olduğuna dikkat çekilmiştir. Yazar, Sultan Abdülaziz'in Bektâşi yahut muhibbi olduğu argümanına iltifat edilemeyeceğini, çünkü bu sultanın döneminde de yasağın devam ettiğini ifade eder. Zaman içerisinde devletin Bektâşîlere yönelik baskıcı tutumunun yumuşadığı ancak bunun tabii şartlara dayandığı ve bir devlet politikası olarak Bektâşîlik yasağının devam ettiği belirtilir. Birinci bölümde ele alınan son konu Hâlidilik tarikatıdır. Burada müellif, Bektâşîliğin

1 İlber Ortaylı, “Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi”, *Osmanlı Barışı*, İstanbul 2005, s. 140; Suraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektâşîlik*, trc. Nasuh Barın, İstanbul 2003, s. 138-140, 158-159.

yasaklanma gerekçesinin Sünnî esaslara aykırı olmasından daha çok siyasi sebeplere dayandığı yönündeki görüşünü desteklemek amacıyla, Sünnî bir tarikat olan ve şerîata bağlılığıyla bilinen Hâlidîlik kolu mensuplarının sürgün ve müsadere gibi cezaî müeyyidelere mâruz kalmasını ele alır. Ve bu durumu devletin kendi bekası için aldığı tedbirler olarak izah eder.

“İkinci Bölüm”, “Tanzimat Döneminde Devlet-Tekke İlişkileri” (s. 91-184) başlığını taşır ve alt başlıklar açılarak Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti’nin, Tanzimat politikalarının ve askerlik alanında yapılan reformların tekkeler üzerindeki etkileri ile devletin tarikatları çeşitli yollarla destekleme siyaseti incelenir. Öncelikle, sosyal ve ekonomik anlamdaki işlerliği genellikle bir vakfa sahip olmasına yahut büyük bir vakıftan tahsisatının olmasına bağlı olan tekkelerin bu vakıflarının yeni kurulan Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti’nin idaresine geçişi ve bu uygulamanın devletin tekkelerle sosyo-ekonomik bağlamdaki ilişkisini nasıl yakınlaştırdığı ele alınmaktadır. Tekkelerin en önemli ihtiyaçları arasında görülen taamiye, tayinat ve tamirat gibi hususlarda bu nezaretin önemli bir hizmet gördüğü, dağınık vaziyette bulunan evkaf gelirlerinin tek bir elde toplanarak elde edilen fazlalığın muhtaç konumda olan tekkeler için kullanıldığı belirtilir (s. 104-105). Tanzimat sonrası yaşanan değişiklikler ile tarikat ehlinin vergi verme ve askerlik noktasında bazı imtiyazlarını yitirdikleri ve sair halk gibi kabul edildikleri aktarılmaktadır. Ancak yazarın sık sık ifade ettiği husus; bu dönemdeki üç padişahın da kamuoyundaki algılarına olumlu katkıda bulunmak üzere tarikatları destekleme siyaseti izlediğidir. Bölüm içerisinde, pratikte bu desteğin ne şekilde olduğu alt başlıklar açılarak ele alınmıştır.

Yazar yine bu bölümde, yeni kurulan orduda Mevlevîliğin, Bektâşîliğin konumuna benzer şekilde ikame edildiği iddiasının ihtiyatla karşılanması gerektiğine dikkat çekmekte, bu hususta herhangi bir kayda tesadüf edilmediğini belirtmektedir. II. Mahmut’un yeni orduda bir tarikatı öne çıkarmaktan çok imamların rüchaniyetine önem gösterdiği ifade edilir.

“Üçüncü Bölüm”, “Siyaset-Tarikat İlişkisi ve Meclis-i Meşâyih’in Kuruluşu” (s. 185-273) başlığı ile XIX. yüzyılda Osmanlı siyasi yönetimi ve bürokrasisi ile tarikatların ilişkileri, Meclis-i Meşâyih’in tarihsel süreci, kuruluşu ve ilk nizamnâmesini konu edinir. “Propaganda Vasıtası Olarak Tarikatlardan Yararlanılması” şeklindeki başlık altında yazar, özellikle II. Mahmud’un tarikatleri yoğun şekilde kullandığını ve bunun üç

açından yorumlanabileceğini savunur: Bektâşiliğin ilgâsı sonrasında oluşan boşluğun doldurulması için devletin bazı tarikatlar ve şeyhleri önermesi, ileriye mâtuf gerçekleştirilmesi planlanan bir takım reformların halk nezdinde meşrulaştırılması bağlamında tarikatların değerlendirilmesi, Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olan tarikatlara devletin geleneksel olarak yaklaşımının süreklilik arzemesi (s. 191). Yazar, Tanzimat dönemindeki siyaset-tekke ilişkisinde, tekkelerin politik gücünün farkında olan devletin, bu gücü kendi kontrolü altına alarak yönlendirdiğini, buna karşılık tekke mensuplarının devlet işlerine karışmalarının istenmediğini ve karışanların uyarıldığı ya da cezalandırıldığını vurgulamaktadır.

Tanzimat dönemindeki merkezileşme siyasetinin tekkeler açısından somut sonucu ise Meclis-i Meşâyih'in kurulmasıdır (s. 239). Bu sonucu doğuran tarihsel süreç gösterilirken, merkez tekke (âsitâne) uygulaması ve II. Mahmud'un tekkeleri ıslahla ilgili ortaya koyduğu en önemli proje olan 1836 tarihindeki düzenlemesi incelenmiştir. Burada yazar, düzeltilmesini zarurî gördüğü silsile şeklinde devam eden bir yanlıştan bahsederek, tarikatların ıslâh edilmesiyle ilgili ilk fermanın 1812 (1227) yılında çıkarıldığının öne sürüldüğünü oysa bunun dar alanda çıkarılmış bir hüküm olduğunu belirtir (s. 246).

Bölüm içerisinde, Meclis-i Meşâyih'in ihdâsı sonucu tekkelere ait işlerin devlet eliyle düzenlenmesine yönelik tenkitlere karşılık, devletin tekkelere müdâhil olmasının XIX. yüzyıla münhasır olmayıp tasavvufun asırlardan beri kurumsallaşmasının getirdiği yapısal bir sorun olduğu, bu kurumsallaşmanın siyasî iktidarı ilgilendiren bir tarafı olduğu ve Meclis-i Meşâyih'i bir ihtiyacın neticesi olarak görmenin mümkün olduğu vurgulanır.

"Dördüncü Bölüm", "Çevre-Merkez Açısından Devlet-Tekke İlişkileri" (s. 275-427) başlığını taşımaktadır. Son bölüm olan bu kısımda, ilgili yıllarda Balkanlar ve Rumeli'nin üç önemli merkezi olan Yanya, Selanik ve Edirne üzerinden devletin tekkelerle olan ilişkisi incelenir ve bu örnekler üzerinden tarikatların taşradaki pozisyonlarına ışık tutulur. Söz konusu bölgelerde öne çıkmış bazı tarikat şeyhleri ve tekkeler ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

Devlet-tekke ilişkileri açısından araştırılan bölgeler için bu üç merkezin seçilmesi; Yanya'nın uzak taşrayı temsil etmesi ve konuyla ilgili zengin örnekler içermesi, Selanik'in Rumeli'deki metropol şehirlerinden biri olması, Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti olan Edirne'nin ise tekkelere dâir ya-

pılan düzenlemelerin çoğunda pilot bölge görevi görmesi ve devlet-tekke ilişkilerinde yakın taşrayı temsil etmesiyle açıklanır.

Edirne'nin incelendiği bölümde, bir Hâlidî-Nakşî şeyhi olan Yanya-
lı Şeyh Mustafa İsmet Efendi, Tanzimat sürecinde tasavvuf yaşantısının
önemli bir ismi olarak ayrıntılı şekilde ele alınmış ve hakkında literatürde
yer alan bazı bilgilerin tashihe muhtaç olduğuna da dikkat çekilmiştir. Dö-
nemle ilgili şimdye kadar yapılan bir takım değerlendirmelerin bu çalış-
mada yer alan tashihler sonrasında yeniden ele alınmasının ihtiyaç olduğu
belirtilir (s. 437).

“Sonuç” (s. 439-441) bölümü içerisinde yazar, tanzimat döneminde uy-
gulanen Batılılaşma ve reform programına tarikatların genel olarak des-
tek verdiğini söylemenin mümkün olduğunu belirtir. “Ekler” bölümünde,
ilk kez yazarın gün yüzüne çıkardığı Meclis-i Meşâyih'in ilk nizamname-
si transkripsiyon metniyle sunulmuştur. Ayrıca arşivlerden tespit edilip
eserde faydalanılan çeşitli belge örneklerine de yer verilmiştir. “Bibliyog-
rafya” kısmında zengin bir liste karşımıza çıkar. “Dizin” bölümü ise bu
kapsamlı eserden istifadeyi kolaylaştırmaktadır.

Yazar bu eser vesilesiyle, ilgili alandaki boşluklara işaret ederek araştı-
rmacıların ele almasını gerekli gördüğü çalışma konularına değinmektedir.
Öncelikle, Osmanlı tarihinin en önemli süreçlerinden biri olan modernleş-
me ve tanzimat dönemlerinde tarikatların ve tekkelerin durumunun te-
ferruathî şekilde ele alınmış olmadığını ve çalışmasının bu alanda ufak bir
adım olduğunu ifade eder (s. 15) ve akabinde İmparatorluk coğrafyasının
farklı alanlarının da aynı süreç içerisindeki durumlarının akademik olarak
çalışılmasının zorunlu olduğunu belirtir. Ayrıca Osmanlı tasavvuf tarihi-
nin klasik dönemini kapsayan nitelikli araştırmalara ihtiyaç olduğunu,
modern dönemin doğru şekilde anlaşılmasının klasik dönemi de bilmeye
bağlı olduğunu anlatır. XIX. yüzyıl Osmanlı tasavvuf tarihi çalışmalarının
yetersizliğini savunurken Meclis-i Meşâyih'in ilk nizamnamesinin bugüne
kadar bulunamamış olması ve bu kurum hakkında sadece birkaç araştı-
rmanın yapılmış olması durumunu örnek gösterir.

Eserin dili akademik olmasının yanında akıcıdır. Genel olarak araş-
tırmalarını bu dönem üzerine yoğunlaştırmış olan müellifin kaynaklara
ve modern literatüre hâkim olduğu görülür. Bu çalışma, çok sayıda arşiv
vesikasına yani birincil kaynaklara dayanması ayrıca bugüne kadar kulla-
nılmamış olan arşiv belgelerini inceleyip değerlendirmesi itibarıyla lite-

ratürdeki en detaylı çalışma konumunu alarak alana katkı sağlamaktadır. Tarih odaklı telif edilen bu eser, tasavvufun tarihî ve kültürel taraflarına ilgi duyanlar ve bu sahada çalışma yapanlar için değerlendirilmesi gereken bir kaynak niteliğindedir.